

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Abdulahap AKINCI*

ÖZ

Modern ulus devletlerin inşasında milliyetçilik bir harç olarak kullanılmıştır. Farklı etnik ve dinî kökenden insanlardan meydana gelmiş olan Osmanlı Devleti bütün tebaanın padişaha ve dolayısı ile devlete aidiyetini sağlamak ve ülkenin dağılmasını engellemek için birçok adım atmıştır. Sırası ile Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarına uygun yöntemleri hayata geçirmiştir. Fakat bu politikalar bir millet inşasını sağlamada yetersiz kalmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet kendini Osmanlı Devleti'nin devamı olarak görmemekteydi. Bu yüzden Batılı değerlerle uyumlu yeni bir toplum inşa edilmeye çalışılmıştır. Milliyetçilik yeni devletin temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Çalışmada Atatürk döneminde uygulanan milliyetçilik politikasını, bu politikaya uluslararası konjonktürün etkilerini irdelemek ve elde edilecek bulguların günümüz Türkiye'sinde yaşanan kimlik sorunlarının anlaşılmasına katkı sunması amaçlanmaktadır. Nitel araştırmanın tarihsel yönteminden yararlanılan çalışmanın temel bulgusu, Atatürk Döneminde millet inşası için çok ciddi adımlar atıldığıdır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Atatürk Milliyetçiliği, Türkçülük

BASIC FEATURES OF TURKISH NATIONALISM IN THE ATATÜRK ERA

ABSTRACT

Nationalism was used as a bind in the construction of modern nation-states. The Ottoman Empire, which consisted of people from different ethnic and religious backgrounds, took many steps to ensure the belonging of all subjects to the Sultan and therefore to the state and to prevent the disintegration of the country. He implemented methods suitable for Ottomanism, Islamism, and Turkism movements, respectively. However, these policies were insufficient to build a nation. The newly established Republic did not see itself as a continuation of the Ottoman Empire. An attempt was made to build a new society compatible with Western values. Nationalism was accepted as one of the fundamental principles of the new state. The aim of this study is to examine the nationalism policy implemented during Atatürk's period and the effects of the international conjuncture on this policy. This study aims that the findings will contribute to the understanding of the identity problems experienced in today's Turkey. The main finding of the study, which uses the historical method of qualitative research, is that very serious steps were taken for nation building during the Atatürk Era.

Keywords: Nationalism, Turkish Nationalism, Atatürk Nationalism, Turkism.

Atıf: AKINCI, A. (2023). "Atatürk Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri", İMGELEM, 7 (13): 363-390.

Citation: AKINCI, A. (2023). "Basic Features Of Turkish Nationalism In The Atatürk Era", İMGELEM, 7 (13): 363-390.

Başvuru / Received: 02 Ekim 2023 / 02 October 2023

Kabul / Accepted: 11 Kasım 2023 / 11 November 2023

Derleme Makale / Review Article.

EXTENDED ABSTRACT

A continuity relationship between Republican Turkey and the Ottoman Empire maintained itself not only territorially but also intellectually. Although some differences in practices have appeared from time to time, it can be said that the Ottoman Empire and the Republic of Turkey have a relationship of intellectual continuity at some points.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr, ORCID Numarası: 0000-0001-9973-1118

It is not possible to understand Republican Turkey without understanding the modernization of the state and its greater compatibility with the West, which became more evident especially with the Tanzimat Edict, or in other words, without understanding the Westernization/modernization attempts and the practices implemented in the country during the process. In this context, it is necessary to take into account the developments in intellectual life.

It is impossible not to see a continuity relationship between the Ottomanism, Islamism and Turkism intellectual movements that emerged with the aim of preventing the collapse of the Ottoman Empire and placing the country on solid foundations, and the initiatives implemented in different periods as a result of these movements, and the new regime.

Discussions in the intellectual life and politics on which of the concepts of Ottomanism, Islamism and Turkism would be more effective in the liberation of the country sometimes brought one of these intellectual movements to the fore, and sometimes they could be applied together. It is seen that even during the First World War, policies and discourses compatible with both Islamism, Ottomanism and Turkism movements could come to life together.

The main difference between the Republic of Turkey and the practices of the Ottoman Empire in this context is that it made a clear political choice and implemented the policies required by this choice very quickly and harshly. There was no longer any room for Ottomanism and Islamism in the new state. Instead, nationalism would form the basis of the policies to be implemented. When we look at the practices of the Atatürk Era, it is seen that, on the one hand, the limitations brought by real politics were taken into account, but on the other hand, different tones of nationalism came to the fore from time to time.

It is necessary not to analyze the policies implemented without taking into account the world of the Ataturk Era. In particular, Turkey's threat perception and the racist/expansionist approaches emerging in Europe were effective in the policies implemented in Turkey. When looked at in this context, it can be seen that different understandings of nationalism found a place at different times rather than a uniform understanding of nationalism during the Atatürk Era. In some cases, confusion manifests itself very clearly. It can be seen that different and contradictory types of nationalism are found in a text written during the period in question (such as in Afet İnan's Civil Information and M. Kemal Atatürk's Handwritings).

It was impossible for the nationalist movement that emerged in the West not to affect a state like the otomana Emdire, where people from different ethnic and religious backgrounds

lived. Nationalism, especially among non-Muslims, pushed the Ottoman Empire to take precautions.

Great efforts were made to prevent the collapse of the state, to ensure the loyalty of all subjects to the sultan/state and to modernize the country. An attempt has been made to equalize everyone living within the borders of the country and thus to create a structure suitable for the understanding of modern citizens. Especially after the Tanzimat Edict, a serious change and transformation process took place in almost every part of the social sphere.

In order to build Ottoman citizenship, the policy of Ottomanism was first put into practice. Ottoman was the name of the dynasty. Therefore, it did not contain a religious or ethnic emphasis. It was a serious attempt to put all citizens under equal rights and responsibilities in the public sphere. However, the Ottoman approach was not enough to ensure the loyalty of non-Muslims to the state. The spread of nationalism and the interventions of foreign states had damaged the process.

After the War of 1913 (1877/78), most of the lands where non-Muslims were in majority were lost. A significant proportion of non-Turkish Muslims lived in the population. In such a structure, Islamism was seen as a means of ensuring loyalty to the state. After the Balkan Wars and World War I, the policy of Turkism came to the fore as the lands where the Turks were the majority were retained.

In fact, while pursuing the policy of Ottomanism and Islamism, initiatives that brought Turkish identity to the fore were implemented. What was intended to be built through steps such as the popularization of Turkish and the implementation of compulsory Turkish lessons in schools was nothing but the construction of the Ottoman/Turk.

During the War of Independence, Islamic emphasis came to the fore. This situation was inevitable in terms of ensuring public support. However, the newly established state wanted to define itself clearly. It was acted with an understanding that put Western modernization at the center, and by eliminating the role of religion in the social sphere, a vision of society was implemented through Turkish nationalism.

A new nation was tried to be built with intensive studies on language and history. Those who did not accept the nation in question were marginalized and excluded. This situation was actually also valid for the religious segment.

The approach that we can call Atatürk nationalism in the first years put forward an approach within the framework of political/territorial nationalism. He especially stayed away

from Pan-Turkist rhetoric in order not to damage relations with Russia. He tried to equalize the nation with the borders of the country.

Especially in the post-1930 period, a nationalism approach that focused on culture and occasionally included racist discourses was dominant, moving away from the understanding of nationalism based on citizenship. In this situation, the coming to power of Fascism in Italy and Nazism in Germany was especially effective.

GİRİŞ

Cumhuriyet Türkiye'si ile Osmanlı Devleti arasında bir devamlılık ilişkisi kendini sadece topraksal anlamda değil aynı zamanda fikrî olarak da sürdürmüştür. Her ne kadar zaman zaman uygulamalarda bazı farklılıklar kendini göstermiş olsa da Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin düşünsel anlamda bazı noktalarda bir devamlılık ilişkisi içerisinde olduğu söylenebilir.

Özellikle Tanzimat Fermanı ile daha belirgin hâle gelen devletin modernleşmesi ve Batı ile daha uyumlu olması veya başka bir ifade ile Batılılaşma/modernleşme girişimleri ve süreç içerisinde ülkede hayata geçirilen uygulamalar anlaşılmadan Cumhuriyet Türkiye'sini anlamak mümkün olamaz. Bu bağlamda özellikle fikir hayatında meydana gelen gelişmeleri de dikkate almak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engellemek ve ülkeyi sağlam temellere oturtmak maksadı ile ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımları ve bu akımların gereği olarak farklı dönemlerde uygulamaya konulmuş girişimler ile yeni rejim arasındaki bir devamlılık ilişkisini görmemek mümkün değildir.

Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük anlayışlarının hangisinin ülkenin kurtuluşunda daha etkili olacağı noktasında fikir hayatı ve politik alandaki tartışmalar bazen bu fikir akımlarından birini ön plana çıkarmış, bazen de birlikte uygulanabilmiştir. Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde bile hem İslamcılık hem de Osmanlıcılık ve Türkçülük akımları ile uyumlu politika ve söylemlerin birlikte hayat bulabildikleri görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bağlamda Osmanlı Devleti uygulamalarından temel farkı ise net bir politik tercihte bulunmuş olması ve bu tercihin gereği olan politikaları çok hızlı ve sert bir şekilde hayata geçirmiş olmasıdır. Artık yeni devlette Osmanlıcılık ve İslamcılık anlayışlarına yer yoktu. Bunun yerine hayata konulacak politikaların temelini milliyetçilik oluşturacaktı. Atatürk Dönemi uygulamalarına bakıldığı zaman bir taraftan reel politikanın

getirmiş olduğu sınırlılıkların dikkate alındığı fakat buna karşın zaman zaman farklı milliyetçilik tonlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Atatürk Dönemi dünyasını dikkate almadan uygulanan politikaları irdelemek gerekir. Özellikle Türkiye'nin tehdit algısı ve Avrupa'da ortaya çıkan ırkçı/yayılmacı yaklaşımlar Türkiye'de hayata geçirilen politikalarda etkili olmaktaydı. Bu bağlamda bakıldığı zaman Atatürk Dönemi'nde tek tip bir milliyetçilik anlayışından ziyade farklı milliyetçilik anlayışlarının farklı zamanlarda kendilerine yer bulduğu görülmektedir. Bazı durumlarda kafa karışıklığı kendini çok net bir şekilde göstermektedir. Söz konusu dönemde kaleme alınan bir metin içerisinde (Afet İnan'ın Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları kitabında olduğu gibi) farklı ve birbiri ile çelişen milliyetçilik türlerinin bulunduğu görülebilmektedir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde Türkçülük akımının ortaya çıkışı ve gelişim süreci kısaca irdelendikten sonra Atatürk Dönemi milliyetçilik uygulamaları ele alınmıştır. Literatür tarama yöntemi ile elde edilen veriler analiz edilmiştir. Çalışmada 2011'de kaleme almış olduğum "Milli Kimlik İnşa Stratejileri (Türkiye Örneği 1839-1946)" başlıklı doktora tezinden de faydalanılmıştır.

Millet, Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı

Çok farklı tanımları olan millet veya ulus (Nation) kavramını Yayla (2005: 231) "ortak bir lisanı (veya ortak bir lisanın farklı diyalektlerini) paylaşan hukuku etkileyecek ortak adet ve geleneklere sahip olan, ortak menfaatleri ve tekil bir egemen için müşterek bir ihtiyacı bulunan bir insan grubu" şeklinde tanımlamaktadır.

Milletlerin ortaya çıkışı hakkında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte milliyetçiliğin Fransız Devrimi sonrasında hızla yayıldığı söylenebilir. Milliyetçilikle ilgili çok farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Fakat Alptekin'in (2021: 1) belirttiği gibi milliyetçilik "halkın kimliğini sahiplenme durumu ve diğer uluslar içindeki konumunu yüceltme ideali olarak tanımlanabilir".

Milliyetçilik kimileri tarafından olumsuzluk kaynağı olarak görülüp lanetlenirken kimileri için de vazgeçilmez bir değer olarak görülür ve adeta kutsanır (Akıncı 2014: 132). Bunun nedeni milliyetçiliğe yüklenen anlamda saklıdır. Milliyetçilik, birbiri ile tezatlık oluşturacak boyutlara varan farklı tanımlamaların yapıldığı ve anlam yüklendiği bir kavramdır.

Milliyetçilik yalnızca bir ideoloji ya da bir tür toplumsal hareket olarak görülmemelidir. Milliyetçilik de bir tür kültür ve kimliktir (Smith 2007: 118; Akıncı ve Kule 2014: 204). Milliyetçiliğin nasıl bir kimlik veya kültür olduğu noktasına bakış noktasında da ortak bir tutum

söz konusu değildir. Milliyetçiliği farklı sınıflandırmalara tabi tutan yazarlar vardır. Bunlar bazı toplumlarda kendini gösteren milliyetçiliğe iyi, insani ve liberal özellikler atfederlerken başka toplumlarda kendini gösteren milliyetçilikleri ise kötü, totaliter, irredentist, jakoben şeklinde tanımlamaktadırlar (Uzun 2003: 140). Kimileri milliyetçiliği bağımsızlık mücadelesini anlatmak için, kimileri de farklı halklara karşı uygulanan baskı ve imha politikası çerçevesinde kullanmaktadır. Bazen sağ bir ideoloji olarak ortaya çıkan milliyetçilik bazen de sol bir ideolojiye bürünmektedir (Winkler 1978: 5).

Literatürde en fazla gözlemlenen milliyetçilik çeşitleri siyasal veya sivil olarak tanımlanan ve teritoryal yani ülke sınırları çerçevesinde, vatandaşlık temelli bir milliyetçilik ile kültürel ve tarihsel kimliğe vurgu yapan etnik veya kültürel milliyetçiliktir. Smith (2007: 30) bütün milliyetçiliklerin söz konusu iki tür milliyetçiliğin bir karışımı olduğunu savunmaktadır.

Milliyetçiliğin farklı şekilde tanımlanmasının en önemli nedenlerinden biri milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığına dair tartışmaların varlığıdır. Milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığı sorusuna verilen cevaba göre milletlere ve milliyetçiliğe yüklenen anlam değişmektedir (Akıncı 2019: 413).

Ulus-devletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkışı aynı zamana denk gelmektedir. Bu bağlamda milliyetçiliğin ulus-devletlerin ideolojisi olduğu söylenebilir. Geleneksel toplumlardan (devletlerden) farklı olarak ulus-devletler kendi meşruiyet kaynağını soy, krallık veya dinde değil laik, demokratik değerlerde aramaya başlamıştır (Akıncı 2012: 64).

Milliyetçiliğin gelişimine tarih yazımının da önemli katkısı vardır. Bu yolla kendi tarihlerinin ne kadar eski, farklı ve üstün olduğu ortaya konmaya çalışılır. Resmî tarih yazımlarında eski rejimin tarih anlayışına karşı çıkılarak yeni rejimin ideolojisine uygun bir tarih yazımı yoluna gidilir (Langewiesche 2000: 25; Akıncı ve Yavuzyılmaz 2021: 49).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına kadar bir milliyetçilik olgusu ile karşılaşılmamaktadır. Bir Osmanlılık bilinci söz konusu değildir. İnalçık'a (1958: 74) göre Osmanlı Devleti'nin en belirgin özelliğini İslam devleti olması oluşturmaktaydı. Devlet ile tebaası arasındaki ilişkiler İslam çerçevesinde değerlendirilebilir. Toplumda azınlık ve çoğunluk ilişkisi bulunmaktaydı ve bu durum İslam hukukuna uygun olarak düzenlenmişti.

Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi" vardı. Burada bahis konusu olan ifadenin modern anlamdaki millet kavramı ile bir bağlantısı mevcut değildi. Millet ile kastedilen dini topluluk yani "Ümmet" idi. Müslümanlar tek bir millet olarak görülmekteydiler. Diğer dinlerden olanlar da birer millet olarak kabul edilmekteydiler. İnsanlar, dâhil oldukları milletin ruhani, idari ve

mali otoritesine tabi bir şekilde yaşamaktaydılar. Dolayısıyla ortada bir ortak kimlik olduğunu söylemek mümkün değildi.

Çok farklı etnik ve dinsel topluluklardan oluşmuş olan Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemek ve devlete bağlılıklarını sağlamak için Osmanlıcılık anlayışı hayata geçirildi. Osmanlıcılık, herhangi bir etnik ve dinsel çağrışım yapmamaktaydı. Osmanlı Hanedanına ve dolayısıyla devletine bağlı siyasal veya teritoryal bir millet inşa etme amacını gütmekteydi. Geleneksel Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki farklılıklara son verilerek vatandaşlık temelli bir millet inşası amaçlanmıştı. Böylece toplumsal kaynaşma da sağlayabilecekti. Üniter bir devlet yapısı toplumsal kesimler arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması bağlamında önemliydi. Osmanlıcılık kavramı bu çerçevede önem kazanmaktaydı. Kayalı'nın (1998: 22) da belirttiği gibi Osmanlıcılık üniter bir devlet kurmak için gerekli olan laik bir kavramdı.

Osmanlıcılık söylemine rağmen Tanzimat Dönemi'nde dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeleştirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Osmanlı Türkçesi halk diline yaklaştırıldıkça okuma yazma oranları hızla artmıştır. 1845'te oluşturulan danışma kurulu tarafından dildeki çok sayıda Arapça ve Farsça kelimeleri atarak yerlerine Türkçelerinin geçirilmesine dair öneriler sunulmuştur. Babı Ali, 1856'da resmi yazışmaların daha basit bir Osmanlı Türkçesi ile yazılmasını talep etmiştir. Aynı dönemde Arapçayı Türk diline uyumlu hâle getirmek için ortografi yani imla sistemi geliştirmek için çalışmalar yapılmıştır (Shaw ve Shaw 2000: 168).

Çok farklı etnik ve dinî topluluğun bir arada yaşadığı Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik ilk olarak gayrimüslimler arasında yayılmaya başlamıştır. Osmanlı aydınları toplumu bir arada tutmanın ve ülkenin dağılmasını engellemenin bir yolu olarak "Osmanlıcılık" anlayışını görmüşler ve bu anlayış çerçevesinde devleti dönüştürmek istemişlerdir. Bu bağlamda ciddi adımlar atmışlardır. Fakat söz konusu adımlar ortak millet inşasını sağlayamamıştır. Milliyetçiliğin gayrimüslimlerde hızlı bir şekilde yayılmış olması ve Batılı devletlerin azınlıkları kışkırtmaları Osmanlıcılık projesinin başarıya ulaşmasına engel olmuştur.

1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında gayrimüslimlerin yaşadığı toprakların önemli bir bölümü kaybedilmiştir. Ülkede Türk olmayan Müslümanlar arasında da milliyetçilik yayılmıştır. Müslümanların devlete sadakatini sağlamayı amaçlayan bir politika olan "İslamcılık" uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. İslamcılık politikası Osmanlı Devleti'ne dış müdahaleyi de zorlaştırmıştır. Özellikle İngiliz, Fransız ve Rus işgali altındaki Müslüman toplulukları dikkate alınmak zorunda kalmıştır. Ahmad'ın (2008: 53) da belirttiği gibi, II. Abdülhamit İslamcılığı saldırgan bir amaçla değil savunma amaçlı kullanmıştır.

Müslümanlar arasında millet bilinci Avrupa'dan çok daha geç bir aşamada oluşmaya başlamıştır (Şengöz 2022: 281). Türk olmayan Müslümanlar arasında gelişen milliyetçilik anlayışı İslamcılık politikasının başarıya ulaşmasına engel olmuştur (Aydın 1998: 766).

Osmanlı Devleti'ni en geniş topraklarla bir bütün olarak tutma düşüncesinin başarılı olabilmesi ülkede yaşayan farklı etnik kökenden insanların milliyetçilik duygusuna kapılması engellenerek sağlanabilirdi. Bunu gerçekleştirmek için büyük bir gayretle mücadele edilmiştir. Söz konusu politikalar en fazla, devletin hâkim unsuru konumunda olan Türkleri olumsuz olarak etkilemiştir. Dünyanın gittiği milliyetçi çizgiyi okumak açısından Rusya'dan gelen aydınların önemli katkısı olmuştur. İttihat ve Terakki Partisi de söz konusu gidişatın farkına varmıştır. Fakat uygulamış olduğu millet merkezli politikalar Almanların da etkisi ve çıkarlarına uygun olarak Panturanist bir çerçevede gelişmiştir. Savaş koşullarında Almanlar Rusya ve İngiltere'ye karşı avantaj kazanmak ve yeni cephelere Türkleri sürerek kendi yükünü hafifletmek istemiştir. Henüz daha şartları oluşmamış olan Pantürkist politikalar ülkeye büyük zarar vermiştir (Avcı 2003: 70-71).

Bütün olumsuzluklara rağmen Türk milliyetçiliği de gelişmiştir. Türk milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde gelişmesinde özellikle göçlerin ve Türkoloji çalışmalarının büyük katkısı olmuştur. Balkanlarda kaybedilen topraklar sonrasında Anadolu'ya ciddi bir göç olmuştur. Göç ile gelenlerin milliyetçilik bilinçleri iyi bir noktadaydı. Böylece milliyetçiliğin Türkiye'de gelişmesinde etkili olmuşlardır. Bütün Türkleri tek çatı altında toplama fikri Rusya'nın işgali altındaki Türk topraklarında yaygınlık kazanmıştı. Rusların baskısı sonucunda Anadolu'ya kaçan Türk aydınları Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde etkili olmuşlardır. Ahmed Muhiddin (1921: 45) yaygın olarak kabul gören Türkçülüğün Osmanlı Devleti'ne Rusya Türkleri tarafından getirildiği görüşünün doğru olmadığını belirtmektedir. Ona göre bu fikirleri Osmanlı'da daha önceki tarihlerde savunan Sami, Ziya Paşa ve Mehmed Emin gibi düşünürler olmuştur.

Özellikle Avrupa'da yapılan Türkoloji çalışmaları sonrasında Türklerin tarih ve medeniyete katkıları ile ilgili önemli bulgular elde edilmiştir. Türkoloji çalışmalarının verileri Anadolu'da Türk milliyetçiliğinin aydınlar arasında yaygınlaşmasını sağlamıştır (Akıncı 2013a: 2).

Türk milliyetçiliği dendiği zaman ilk akla gelen düşünür Ziya Gökalp'tir. Gökalp milleti farklı şekillerde tanımlama yoluna gitmiştir. Gökalp'e (1996: 26) göre "millet, ne ırkın, ne kavmin, ne coğrafyanın, ne politikanın ne de iradenin belirlediği bir topluluk değildir. Millet,

dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından ortak olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir topluluktur”. Başka bir tanımında ise “Millet, aynı harsta ortak olan fertlerin bütünüdür” (Gökalp 1996: 104) demiştir. Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi Gökalp millete ırkçı bir anlam yüklememiştir. Milliyetçiliğin zararlı bir düşünce olduğu yönündeki yaklaşımları doğru bulmamıştır. Milliyetçiliğin ülke açısından gerekli olduğunu düşünmüştür (Gökalp 1999: 50).

Cumhuriyetin Kuruluşundan Atatürk’ün Ölümüne Kadar Milliyetçilik

Kemalizm’in siyasal sistemle ilgili olan temel ilkeleri milliyetçilik, halkçılık ve cumhuriyetçiliktir. Tunçay’ın (2005: 212) da altını çizdiği gibi söz konusu halkçılık ilkesinin demokrasi ile herhangi bir ilişkisi söz konusu değildi. Halkçılıktan kastedilen, tıpkı Fransız İhtilali’nde olduğu gibi anti-monarşizm ve sınıf (statü) farklılıklarına karşı olmaktı. Halkçılık kavramı ulusçuluk ile sınırlandırılmıştır. Zamanla halk kelimesi yerine ulus kavramı kullanılarak ulusçuluğa dönüşmesi sağlanmıştır.

Egemenliğin kaynağı ile ilgili de Cumhuriyet ile birlikte kökten değişim gerçekleşmiştir. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ilkesi benimsenmiştir. Aslında söz konusu ilke ile egemenliğin kime ait olduğundan ziyade kime ait olmadığı ilan edilmiştir. Heper’e (2006: 98) göre bu ilke ile egemenliğin padişaha veya tek bir kişiye ait olmadığına altı çizilmekteydi. Egemenlik halka ait olacaktı fakat halk belli bir bilinç seviyesine gelene kadar bu hakkı kullanmayacaktı. Ancak halk medenileştiği zaman söz konusu hakkı kullanabilecekti. Uygulamada egemenlik hiçbir şekilde kayıtsız şartsız milletin olmamıştır. Egemenlik kayıtlı ve şartlı olarak milletin, daha doğru bir ifade ile tek partinin olmuştur (Arslan 1999: 192). Parla’ya (1992a: 95) göre Mustafa Kemal egemenliğin mecliste değil kendinde olduğunu düşünüyordu.

“Atatürk Milliyetçiliği” anlayışı söz konusu dönem için kullanılan kavramlardan biridir. Atatürk, milliyetçilik temelleri üzerinde Cumhuriyeti inşa etmiştir. Milliyetçilik esasına göre toplumu modernleştirmek isteyen Atatürk hukuki ve sosyal alana yönelik ciddi değişiklikler yapma yoluna gitmiştir (Kafesoğlu 1999: 153,158). Kohn (1928) Türk milliyetçi hareketinin Orta Doğu’daki benzer hareketlerden çok daha fazla Batı’ya sadık kaldığının savunmaktadır.

Atatürk Döneminde uygulanan milliyetçiliğin Batı Avrupa ülkelerinde yaşanmış olan deneyimler üzerinde inşa edildiği söylenebilir. Türk milliyetçiliği teorisinde iki farklı yaklaşımın etkisi belirleyicidir. Bunlardan ilki iradi yani voluntarist milliyetçilik anlayışıdır. Söz konusu milliyetçilik anlayışı Fransız İhtilali sonrasında meydana gelmiş olan ulusal

egemenlik ve vatandaşların eşitliği anlayışına dayanmaktadır. Vatandaşlar eşit hak ve sorumluluk çerçevesinde eşitlenmiştir. İkinci anlayış ise organik milliyetçiliktir ve Alman idealizminden doğmuştur. Söz konusu anlayış milletleri organik bir gerçeklik olarak görmektedir. Ortak tarih ve kültürü olan milletlerin mevcudiyeti halkların iradesine bağımlı değildir (Ersanlı 2006: 71).

Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulacak olan devletle ilgili ipuçları vermeye başlamıştır. Eskişehir’de 1921’de yaptığı bir konuşmada İslam Birliği veya Pantürkizm’in Türkiye için akılcı bir politika ve doktrin olamayacağını altını çizmiştir. Yeni Türkiye’nin politikasının bağımsızlık ve milli sınırlar dahilinde egemenlik sağlamaya yönelik olacağını savunmuştur (Werner 1965: 1348). Daha sonraki yıllarda yaptığı bazı konuşmalarda Pantürkizm’den uzak bir noktada olduğunu ortaya koymuştur (Aydın 1998: 774). Jaeschke’ye göre (1941b: 180) Atatürk Pantürkizm’i “zararlı fikir” olarak görmüştür.

Atatürk’ün ortaya koymaya çalıştığı yeni milliyetçilik anlayışına uygun bir şekilde Meşrutiyet Dönemi’nin milliyetçi ve Türkçü aydınları da ciddi ölçüde etkilenmiş ve onların fikirlerini yeni duruma uygun hâle getirmelerine neden olmuştur. Bu aydınların o zamana kadar savundukları fikirlerini kısmen veya tamamen değiştirdikleri söylenebilir. Mesela Mehmet Emin (Yurdakul) yazmış olduğu şiirleri yeniden düzenleme yoluna gitmiş ve “Turan” kelimesini terk ederek “vatan” kelimesini kullanmaya başlamıştır. Ahmet Ağaoğlu ise yeni dönemde basın bürosu müdürlüğü görevini kabul etmiş ve 1923 ve 1927 yıllarında milletvekili olarak seçilmiştir. Pantürkist yaklaşımını terk etmiştir. Yusuf Akçura, kurulan devleti kendi pantürkist hayallerinin gerçekleşmesi olarak görmüştür. Tekin Alp ise sağlam bir Kemalist olmuştur (Aydın 1998: 775).

Türk milliyetçiliği içinde Turancılık akımının etkileri söz konusuydu. Fakat Cumhuriyet Türkiye’si Rusya dahilindeki toprakları da içine kapsayacak bir anlayışın Rusya tarafından yanlış anlaşılmasından endişelenmekteydi. Türk dünyasını bütünleştirme amacı güdebilecek hareketlere karşı uzak durmaya önem verdi (Shaw 1971: 150). Yayılmacı bir özelliğe sahip olmayan Kemalist milliyetçilik, ülke sınırları dâhilindeki tüm vatandaşları ırk, din, dil ayrımı yapmaksızın bütünleştirerek yeni bir ulus inşa etmek istemekteydi (Mungan 1996: 619-621; Fellner 1982: 8; Duran 1992: 14).

Diğer modern ulusların yaptıklarının benzerini Türk milliyetçileri de yaptılar. Önce kendi sınırları belli devletlerini kurarak onu Lozan Antlaşması ile diğer devletlere kabul ettirdiler, sonra kendi milletini yani “Türkleri” inşa ettiler (Ahmad 2008: XIII). Yeni kurulan

devlet kendisini, Uyanık'ın da (2003: 10) belirttiği gibi “Türklerin ülkesi” olarak tanımladı. Kafkasya ve Balkanlardan gerçekleşen göçler dolayısıyla Anadolu'da çok sayıda etnik ve dinî topluluk yaşamaktaydı. Yeni kurulan devletin karşılaştığı en önemli sorun bütün bu farklı unsurları aynı siyasal amaç etrafında bütünleştirebilmektir. Tekeli'nin de (1998: 145) belirttiği gibi, her ne kadar yeni ulus devlet (Türk devleti) kurulmuş olsa da sorun bitmemiştir, toplum ulus bilinci ile inşa edilmeliydi.

Milliyetçilik ilkesini benimseyen Cumhuriyet Türkiye'sinin bir ulus inşa etme projesinde geleneklere ihtiyaç duyulmaktaydı. Kadıoğlu'nun da belirttiği gibi (2003: 140-141) Türkiye'de söz konusu olan hiçbir şekilde geleneğin icadı değildi. Bunun yerine geleneğin tepeden öğretilmesi yöntemi benimsenmiştir. Bu süreçte aydınlara önemli iş düşmüştür. Gelenekler icat edilirken geçmişten atıflar yapılmak zorundadır. Halbuki yeni kurulan Cumhuriyet geçmişle olan bağlarını tamamen koparmak istemekteydi.

Türk milliyetçiliğini yaymaya yönelik Türk Ocakları çok sayıda faaliyet gerçekleştiriyordu. Ülkenin hemen her yerinde programlar düzenliyordu. Özellikle konferanslar, sergiler ve kurslar organize ediyordu. Laik ve pozitivist bir çizgiyi benimsemiştir. 30 bini aşan bir üye ve 267 şube sayısına sahip olduğu bir dönemde kapatıldı (Zürcher 2007: 262). Diaspora Türkçülerinin Ocak'ta yuvalanmış ve faaliyet gösteriyor olması kapatılmalarında etkili olmuştur (Yücel 1995: 418).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) 1931'de yapılan 3. Büyük Kongresinde ilk kez partinin resmi programı kabul edilmiştir. Kabul edilen programa göre CHF “cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı” bir partiydi. Kemalist altı ok bu şekilde CHF'nin ilkelerine dönüşmüş oldu (Öz 1992: 116; Parla 1992b: 39). Altı okun yeni olduğu veya Mustafa Kemal tarafından ilk kez dillendirildiği yönündeki yaklaşımlar gerçeği yansıtmamaktadır. Parla'nın da (1992b: 39-40) belirttiği gibi söz konusu ilkeler 1910'dan itibaren Ziya Gökalp tarafından yazılmış ve daha sonra Mustafa Kemal tarafından dillendirilmiş olan görüşlerin özeti konumundadır.

Osmanlı mirasını reddeden Cumhuriyet Türkiye'si Asyalı geçmişi ön plana çıkarmaya özen göstermiştir. Anadolu'da Türk varlığına karşı ortaya konan Rum ve Ermeni iddialarını çürütmek amacıyla Anadolu'nun Türk geçmişini ortaya koymaya yönelik çalışmalar yapılmıştır (Copeaux 1998: 31). Aynı yıllarda kafa taşı ölçümü Türkçüler arasında önem kazanmıştır (Güngör 1975: 230). Afet İnan eski mezarlardaki kafa taslarını ölçerek Türklerin genel yapılarını tespit etmeye çalışmıştır (Akıncı 2022: 278).

Şevket Aziz Kansu'nun da içinde olduğu bazı antropologlar Atatürk'ün talimatıyla Türk ırkının özelliklerini tespit etmeye yönelik çalışmalar yaptılar. Irk kavramını Atatürk de irdelemiş ve hatta ders kitaplarına girmesini istemiştir. Bu yolla ırk kavramının halka benimsetilmesini de amaçlamıştır (Özönder 2000: 65-66).

Afet İnan, Türk milletinin ortaya çıkmasında etkili olan başlıca faktörleri şu şekilde sıralamaktadır (İnan 1998: 22): “Siyasi varlıkta birlik, b) Dil birliği, c) Yurt birliği, d) Irk ve menşe birliği, e) Tarihi karabet, f) Ahlaki karabet”. Zamanın ruhuna uygun bir şekilde ırkı ön plana çıkaran bir millet anlayışı benimsenmiştir.

Yeni nesillere bir Türk ulusuna ait oldukları bilincinin aşılınması açısından okullarda okutulan tarih kitaplarına büyük önem verilmiştir. Hem ulusal kimliğin inşası açısından hem de emperyalist devletlerin Türkiye üzerine planlarını boşa çıkarmak için tarih konusunda yapılacak çalışmalar ehemmiyet kazanmıştı. Bu şartlar altında “Türk Tarih Tezi” ortaya kondu. Artık dünya tarihi Türk tarihi merkeze konularak yeniden yazılma yoluna gidildi (Avcı 2005: 14-15).

Kemalist rejim tarafından yapılmış olan reformlar bazı Türk milliyetçileri tarafından eleştirilmektedir. Söz konusu eleştirinin temel noktalarını reformların Türk milletini dikkate almadığı ve Batı taklidi çerçevesinde ortaya çıktığı eleştirisi oluşturmaktaydı (Şafak 1994: 46-47). Türk milliyetçileri Batı taklidinin bir taraftan milli değerleri yok ederken diğer taraftan ise milli yozlaşmaya sebebiyet vereceğini savunmuşlardır (Akıncı 2013b: 30).

Yeni kurulan Cumhuriyet Türklerin kim olduklarına cevap vermeye çalışmamış bunun yerine kim olmalarını talep ettiğini ortaya koymuştur. Söz konusu dönemde toplumsal değerlerden kökten kopuşlar olmuştur. Aslında yeni dönemin milliyetçiliği yeni Türkü inşa etme amacını güden seçkinlerin çizdikleri çerçevede gerçekleşmiştir (Akıncı 2022: 197). Kadioğlu'nun (2003: 137) da belirttiği gibi süreç sonunda devlet ile toplum arasındaki bağlar kopmuş. Ortaya çıkan devletin toplumsal köklerden uzak olduğu söylenebilir.

Atatürk Dönemi'nde Öteki Olmak

Ulus devletler belli bir kültür üzerinde inşa edilirler. Bu inşa süreci sonrasında farklı kültürlerin veya diğer bir ifade ile alt kültürlerin önem derecesi değişir (Koç 2023: 74). Ulus inşa sürecinde oluşturulan millete ait olmadıkları düşünülen grup ve bireyler ötekileştirilerek dışlanırlar (Boztemur 2006: 163-164; Gökalp 2007: 291). Millet inşa süreçlerindeki en büyük çıkmazı söz konusu durum oluşturmaktadır. İnşa edilen milletin bir parçası olmayı kabul etmeyen kişi ve

gruplara karşı toplumsal dışlama ve baskı uygulanır. Bazı durumlarda ise söz konusu kitlelerin yok edilmesine kadar ileri gidilebilmektedir (Akıncı 2014: 138).

Öteki olmadan toplumun kendisine bir mühendislik ürünü olarak empoze edilmek istenen değerleri içselleştirerek kabul etmeleri mümkün olamamaktadır. Cumhuriyet Türkiye’si kendi ötekisini Osmanlı son dönemi ve Kurtuluş Savaşı anlatıları üzerinden ortaya koyma yoluna gitmiştir. Kurucu kadro tarafından Osmanlı’nın son dönemlerindeki temsilcileri ve onlarla birlikte hareket edenler iç düşman olarak kabul edilmiştir. Osmanlı padişahı, özellikle de 2. Abdülhamit ve çevresi iç düşman olarak ön plana çıkarılmıştır. 2. Abdülhamit “kıızıl sultan” olarak, Vahdettin ise “hain” olarak takdim edilmiştir. Dış düşman konusuna ise Kurtuluş Savaşı çerçevesinde bir yaklaşım sergilenmiştir. Düşmanın her an fırsat beklediği ve söz konusu fırsatı bulduğu anda mal ve can güvenliğinin olmayacağı üzerinde durulmuştur. Batılı devletlerden düşman olarak bahsedilirken ülke ismi verilmez; bunun yerine “işgal orduları” veya “itilaf devletleri” ifadeleri kullanılır. Fakat asıl düşman olarak Yunanistan’dan bahsedilir ve Yunan işgali ve mezalimi üzerinde durulur (Üstel 2009: 209-214).

Milli kimliklerin inşa süreçleri “öteki” ve “düşman” olgusunu önemli kılıyor. Düşmanın varlığı ve tehdit algısı üzerinden kimlik inşa edilmeye çalışılır. Bu bağlamda Türk kimliğini inşa etme noktasında da savaş ve felaketler önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla yabancı düşmanlığını içinde barındırmaktadır. Ortaylı’nın (2006b: 41) belirttiği gibi Türk kimliğinin inşası müzik, şiir ve sanatla değil, kan ve savaş ile sağlanmıştır. Dolayısıyla yabancı düşmanlığını barındırmaktadır.

Büyük bir devletin (Osmanlı) kaybedilmiş olması ve bunun yaşatmış olduğu travmaların etkisi toplumda oldukça etkili olmuştur. Bu travma ve korkulardan kurtulmak için savunmacı bir milliyetçilik benimsenmiştir. Fakat zamanla milliyetçiliğin dozu artmış ve şovenleşmiştir. Gençlere güven aşılama için geliştirilen “bir Türk dünyaya bedeldir” tarzı söylemlere kadar ileri gidilmiştir. Dış dünyayı takip edenler durumun öyle olmadığını gördüklerinde kişilik ve kimlik sorunları yaşamıştır (Çizakça 2002: 138-139). Aslında ülkede kendini gösteren kimlik bunalımında söz konusu yaklaşım tarzının etkisi büyüktür.

Karpat’ın (2009: 17-18) belirttiği gibi Türk ulusal kimliği Avrupa modeli çerçevesinde gerçekleşmiş olsa da bazı yönlerden farklılık taşımaktadır. Türkiye’de çok uluslu bir Müslüman toplumdaki tek uluslu (Türk) topluma geçilirken kendine özgü bir yola başvurulmuştur. Osmanlı bakiyesi toplumda Batıdan farklı bir ulus devlet ortaya çıkarılmıştır. Elitlere önemli bir görev yüklenmiştir.

Fuller'in (2008: 63) belirttiği gibi Kemalistler farklı etnik, dinsel ve özellikle de İslami yönü ağır basan bir toplumsal yapının yerine Türk milliyetçiliği temelinde bir ulus devlet kurmayı arzu ediyorlardı. Tekin Alp (1998: 281) Türk milliyetçiliğinin bir tepki milliyetçiliği olduğunun altını çizmektedir. Bu tepki Osmanlı Dönemi'ne olan bir toptan reddedişi içermekteydi.

Cumhuriyet Türkiye'sinde millet ve milliyetçilik kavramları aşamalı bir şekilde gelişmiştir. CHP'nin 1923, 1927 ve 1931 tarihli tüzük ve programlarında bu durum kendini açıkça göstermektedir. CHP'nin 1923 tarihli tüzüğünde parti üyeliğinin olmazsa olmaz şartı olarak Türk kültürünü benimsemek ilkesi yer almıştır. Kültür esaslı bir vatandaşlık anlayışını benimseyen bir yaklaşım ortaya konmuştur. Kültürel bütünlük temelli bir milliyetçilik benimsenmiştir. 1927 tüzüğünde ise ulusçuluk anlayışı daha belirgindir. Tüzükte milli birliğin üç temel birliğe dayandığının altı çizilmiştir: ölkü birliği, dil birliği ve fikir birliği. Türk dili ve kültürünü yaymayı kendine en önemli misyon olarak benimsemiştir. 1931 tarihli CHP programında millet, dil, kültür ve fikir birliğinden oluşmakta ve bu birliktelik yurttaşların dayanışmasını temel almaktaydı. İrade ve egemenliğin kaynağı olarak millet görülmektedir (Ersanlı 2006: 104-105).

Cumhuriyetin ilk yıllarında her ne kadar devlet Türklük üzerinde inşa edilmiş olsa da Türklükten neyin kastedildiği, neleri kapsadığı tanımlanmamıştır. Türk kimliği ağırlıklı olarak merkeze dışlananları almıştır. Bu çerçevede Türk olmayanlar Türklüğün dışında tutulmuşlardır. İlk zamanlarda kültür milliyetçiliği çerçevesinde bir milliyetçilik anlayışı sergilenmiştir. Türklük tanımına Türkçe konuşan ve Türk kültürünü benimseyen kişiler dahil edilmiştir. Aslına bakılırsa söz konusu yaklaşım laik bir çerçeve sunmuştur. Göçek (2005: 66) bu durumun Müslümanlar ile diğer dinlere mensup olanların Türk kimliği çerçevesinde bütünleştirilmesinin yolunu açtığını savunmaktadır. Fakat söz konusu Türklük tanımı, Müslüman-Sünni kimliğini reddetmiş olması dolayısıyla kamusal alana Müslümanlığa taşımak isteyen kitleyi azınlık konumuna düşürmüş ve dışlanmalarına neden olmuştur.

Ülkede İslam'ın kimlik üzerindeki belirleyiciliği ortadan kaldırılması ve Türk milliyetçiliği temelinde bir devlet inşa edilmesi amaçlanmaktaydı. Sarıbay'ın (1989: 98) altını çizdiği gibi, Türk milliyetçiliğinin yerleştirilebilmesi için özellikle dinin eğitim, siyaset ve hukuk alanlarında etkisini ortadan kaldırmak gerekiyordu. Kemalistler İslam'ı rasyonel ve zamana uygun hâle getirmeye de çalıştılar. Böyle bir durumda dinin yerini Türk milliyetçiliğinin alması mümkün olabilecekti.

Atatürk Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri

Farklı söylem ve yöntemler ile Türk milli kimliği benimsetilmeye çalıştı. Mustafa Kemal'in söylemiş olduğu "Türk, Öğün, Çalış, Güven", "Ne mutlu Türküm diyene!" gibi sözler ile topluma kendine güvenmesi ve Türk kimliğini benimsemesi sağlanmaya çalışılmaktaydı. Türklükten gurur duyulması istenmekteydi (Güvenç 1994: 231). Türklük kavramı dışlayıcı olmaktan ziyade kapsayıcı bir şekilde kullanılmaktaydı. Ülke sınırları içerisindeki herkes Türk olarak kabul edilmekteydi (Steinbach 1985: 318).

Dörfer'e (1982: 117-118) göre Türk milliyetçiliği şu anlamlara gelmekteydi: a) İslam'ın evrenselci yani bütün Müslümanları tek devlet çatısı altında toplama idealine karşıydı. b) Osmanlı Devleti'ne ve onun farklı milletleri yönetme arzusuna karşıydı. c) Pantürkizm yani bütün Türkleri tek vatanda toplama idealine karşıydı. Yeni Cumhuriyet'in benimsediği Türk milliyetçiliği ülke sınırları içerisinde yaşayanları Türklük kimliğinde toplamanın ötesinde bir amaç taşımamaktaydı. Jaescke'nin de (1939: 92) altını çizdiği gibi Osmanlı kelimesi nasıl ki devletin bütün uyruklarını kapsayıcı şekilde kullanılıyordu, aynı şekilde Türk kelimesi de Türkiye'de bütün vatandaşları kapsayacak şekilde kullanıldı.

Osmanlı Devlet anlayışında din ile devlet birliği anlayışı mevcuttu. Cumhuriyet Türkiye'sinde ise ulus ile devletin birliği anlayışı hâkim hâle geldi. Ulusun hangi değerler etrafında bütünleşeceği noktasında toplumun farklı kesimleri ile müzakere edilmesi yoluna gidilmemiş, devlet seçkinlerince belirlenmiştir. Devlet-toplum ilişkisinin çerçevesini Kemalizm çizmiştir (Dursun 2004: 197-198).

Kemalist milliyetçilik İslam'ı diğer dinlerden ayrı bir yere konumlandırmış ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını "Türk" olarak kabul etmiştir. Buna karşın Müslüman olmayanlar mübadeleye tabi tutulmuştur. Dursun'a göre (1995: 1159), Kemalist milliyetçiliği sadece din veya ırk üzerinden tanımlamak mümkün değildir. Yeni Cumhuriyet ırk ve din temelli olarak tanımlanabilir.

Mübadele Türkiye'de toplumsal homojenleşmeye önemli bir katkı sunmuştur. Bu durum Türk milliyetçiliği temelinde devletin kurumsallaşmasını kolaylaştırmıştır. Şehirlerde yaşayan ve Anadolu'ya mübadele ile gelenlerin Batı ile yakın ilişki kurmaları ve burjuva değerlerini Türkiye'ye taşımış olmaları milli devletin inşasına hizmet etmiştir. Gökaçtı'ya (2008: 295-297) göre bilhassa Selanik'ten göç etmiş olanlar hem Batılı yaşam tarzının transferi ve benimsenmesi noktasında etkileri büyük olmuştur.

Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasına Lozan barış görüşmeleri esnasında karşı çıkılmıştır. Patrikhane'nin Türkiye aleyhinde faaliyet göstermesi ve Türk ve Rumların kaynaşması önünde bir engel olduğu düşüncesi gerekçe olarak sunulmuştur (İnönü 1987: 130).

Azınlık kavramı ise sadece gayrimüslimler için kullanılmıştır. Her ne kadar Müslümanlar arasında da bazı etnik ve mezhepsel farklılıklar olsa da, hiçbir Müslüman, azınlık olarak görülmemiştir. Bunun farklı gerekçeleri olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde kullanılan millet sisteminde bütün Müslümanlar tek bir millet olarak görülmekteydiler. Cumhuriyete geçiş sonrasında da bu yaklaşımın etkisi devam etmiştir. Osmanlı Devleti Dönemi'nde gayrimüslimler yabancı devletler tarafından korunmuştur. Bundan dolayı onlara karşı şüpheli yaklaşım Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Ayrıca koca bir devletin dağılması ve elde sadece Anadolu'nun kalması dolayısıyla ülkenin parçalanması endişesi mevcuttu. Ülkenin yıkılmasına yönelik bir kaygının varlığı da böyle bir yaklaşımda etkili olmuştur (Oran 2010: 48). 1926'da çıkarılan bir kanun ile memur olma şartlarından biri olarak "Türk olma" zorunluluğu getirildi. 1965 tarihine kadar yürürlükte kalan hüküm gereği mevcutta çalışmakta olan gayrimüslim memurların da görevlerine son verilmiştir (Yumul 2005: 90).

Türkçenin ülkede yaşayan herkes tarafından konuşulmasını sağlamaya yönelik olarak 1920'lerin sonlarında "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası başlatıldı. Bu kampanya ile azınlıkların da Türkçe konuşması amaçlandı. 1930'lu yıllarda uygulamaya konan zorunlu iskân ve göç politikası hayata geçirildi. Yumul'a (2005: 91) göre, 1934'te kabul edilmiş olan İskân Kanunu ile hem Trakya hem de Anadolu gayrimüslimlerden arındırılmak istendi.

Toplumdaki etnik ve kültürel farklılıkları inkâr eden anlayış özellikle 1920'lerin ortasından itibaren kendini daha fazla göstermeye başladı. 27 Nisan 1925'te İsmet İnönü Türk Ocakları merkezinde yaptığı konuşmada "Biz açıkça milliyetçiyiz... milliyetçilik bizim yegâne birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatanı içinde Türk olmayanları behemehal Türk yapmaktır. Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek anasını kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üzerinde aradığımız Türk olmalarıdır" (Şahin 2005: 102) demektedir.

Atatürk Dönemi'nde milliyetçilik her zaman kapsayıcı olmamıştır. Aksi yöndeki uygulamaları özellikle 1930'lu yıllarda görmek mümkündür. Milliyetçilik anlayışında söz konusu yıllarda ciddi bir değişim olmuştur. Bu değişimde Almanya ve İtalya'da görülen ırkçı politikaların etkisi olduğu yadsınamaz (Ünal 1996: 33). 1930'lu yıllara kadar daha ziyade kültürel milliyetçilik anlayışına uygun bir milliyetçilik görülürken 1930'larda durum değişmiş

ve etnik milliyetçilik noktasına doğru evrilmiştir. Vatandaşlara yönelik yaklaşımda da durum kendini göstermeye başlamıştır. Her ne kadar azınlıkların siyasi ve hukuki haklar bağlamında eşit vatandaş olma durumuna dokunulmamış olsa da uygulamada farklılıklar kendini göstermeye başlamıştır. Azınlıkların eşit yurttaşlık haklarını kullanmalarında bazı engeller ortaya çıkarılmıştır (Göçek 2005: 66). Bazı Türk aydınları üzerinde Rusya, Almanya ve İtalya'daki bazı uygulamaların etkisi görülmüştür. Falih Rıfkı (Atay) ve Hamdullah Suphi Rusya Komünist Partisi ve onun gençlik yapılanmasından etkilenmişlerdir. İsmet İnönü ile birlikte 1932'de İtalya'yı ziyaret eden CHF Genel Sekreteri Recep Peker Faşist Parti'yi ziyaret ederek onun örgütlenmesi ile ilgili bilgi edinmiştir (Öz 1992: 114-115).

Türk milliyetçiliğinin ırkçı bir noktaya kaydığını göstermesi bağlamında Adalet Bakanı M. Esat'ın yapmış olduğu açıklama önemlidir. Esat, 19 Eylül 1930 tarihli konuşmasında Türkiye'de dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar özgürlük olduğunu, Türkiye'nin Türklere ait olduğunu, Türk kökenli olmayanların tek haklarının köle-hizmetçi olmak olduğunu dillendirmiştir (Roth 1981: 41; Parla 1992b: 208). Aynı yaklaşım tarzı kendini Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Saraçoğlu'nda da göstermektedir. Saraçoğlu'na göre Kürtlerin devlet kademelerinde görev almaları mümkün değildi. Çünkü onlar hem zihniyet hem de kültür seviyesi olarak düşük insanlardı. Türklere girecekleri mücadelelerde Kürtler başarısız olacaklardı (Şahin 2005: 104).

Öz'e (1992: 146) göre Kemalizm ile faşizm arasında bazı noktalarda benzerlikler vardır. CHF, TCF kapatıldıktan sonra kendini tüm halkı temsil eden bir parti olarak tanımladı. Bu durum ilerleyen yıllarda parti-millet-devlet-şef özdeşliğine kadar gitti. Tek partinin faşist, nazist ve komünist partilerle aynı çerçeveye oturtulduğu görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi'nde söz konusu dönemde Nadir Nadi tarafından pro-nazist röportajlar yayınlandı (Yücel 1995: 419).

Ahmad'a (2007: 80) göre Kemalist rejim ile faşizmin yakınlığının nedenleri şu şekilde özetlenebilir: Yönetici kadronun ihtiyaç duyduğu ideolojik boşluğu faşizm ile doldurabilirdi. Hem Kemalizm hem de faşizm de ulusalcılık aşkı ve ulusa zarar vereceği, toplumsal bölünme ve ayrışmaya sebep olacağı düşüncesiyle sınıf mücadelesine karşı çıkmaktaydılar. İtalya'da kriz sürecinden çıkışta faşizm başarılı olmuştu. Kendisi de kriz içerisinde olan yeni Cumhuriyetin bu krizden çıkmasında faşizm bir örnek konumundaydı. Faşizmin Türkiye'deki etkisi fikirlerinden ziyade pratik ve örgütlenme anlayışıyla ilintiliydi. Faşizmin sağlamış olduğu tek parti önderliğinde yönetilen devlet anlayışının meşrulaştırılması Kemalistler için de meşrulaştırıcı olabilirdi. Kemalist kadro, kapitalist dünyadaki anarşi olarak gördükleri duruma

karşın hem Rusya hem de İtalya ve Almanya'daki disiplinli yapıyı mucizevi bir reçete olarak görmekteydiler. Türkiye'nin iyi bir noktaya gelmesi ancak söz konusu yönetimleri örnek alması ile mümkün olabilirdi.

Faşizme dayalı olarak İtalya ve Almanya'da uygulanan güçlü ulusçuluk yaklaşımı Türkiye'de yönetimde bulunan tek parti rejimine de meşruluk kaynağı olmaktadır. CHP'nin önde gelen bazı isimleri tarafından Hitler ve Mussolini'yi yücelten bazı kitaplar yazılmaktaydı. Söz konusu kitaplardan biri de Recep Peker tarafından kaleme alınmış olan "İnkılap Tarihi Ders Notları" idi. Kitapta Avrupa'da ortaya çıkmış olan parlamentarizm ve sınıf mücadelesinin ülkelere nasıl zarar verdiği anlatılmakta ve Almanya ve İtalya'da yönetimde bulunan faşist-totaliter rejimlerin haklılığı savunulmaktaydı. Peker ulusçuluğu otoriter bir ideoloji olarak anlatmıştır. Faşist rejimlerdeki devletçi, otoriter ve korporatist özellikler yüceltilerek anlatılmaktadır. Dönemin CHP'sinde de söz konusu özellikler olduğu söylenebilir (Ersanlı 2006: 190-191).

Kemalizm'in sorunsuz yüzünü oluşturan yaklaşım "Yurtta sulh cihanda sulh" anlayışıdır. Aynı zaman diliminde Faşist ve sosyalist ülkeler uluslararası arenada saldırgan bir anlayışla hareket etmişlerdir. Faşist anlayışta farklı etnik yapılar dışlanmış ve hatta imha edilmiştir. Halbuki Kemalist milliyetçilik kapsayıcı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Fakat hem nazist milliyetçilik hem de Kemalizm bir etnik grup dışındaki etnik yapıları yok sayma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla Kemalist milliyetçilik de çoğulcu bir anlayışı benimsememiştir (Çizakça 2002: 137-138).

Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı millet sistemi anlayışına son vererek, modern bir ulus devlet inşa etti. Bunun için homojen bir millet yapısını ortaya çıkarmak için mücadele etti. Aslına bakılırsa Tanzimat ile başlamış olan modernleşme, sekülerleşme, merkezileşme ve ulusallaşma çabaları Cumhuriyet döneminde sonuca ulaştırmıştır. Bütün bunlar yapılırken Osmanlı Devleti'nden devralınan farklılıklar yok sayılarak hareket edildi ve ortak bir kültüre ve homojen bir yapıya sahip bir devlet kurmaya özen gösterdiler (Şahin 2005: 101-102). Her ne kadar değişim kaçınılmaz ve bu bağlamda bir değişim anlaşılabilir olsa da geçmişle bağları toptan kopararak, onu toptan inkâr etmek doğru bir yaklaşım şekli değildir (Eryılmaz 2006: 11).

Atatürk Dönemi'nde Milliyetçilik ve İslam

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan gelişmeler ile Atatürk Dönemi arasında önemli bir devamlılık ilişkisi vardır. Yeni dönemde uygulanan politikaların arka planında Osmanlı'nın son dönemindeki tartışma ve uygulamaların etkisi büyüktür. Atatürk Dönemi'ni

tam bir kopuş olarak algılamak doğru değildir. Bu dönemin farkı, tespit edilen politikaları hayata geçirme ve farklı yaklaşım tarzlarına yaşama hakkı tanımamasından kaynaklanmaktadır. Kurtuluş Savaşı yılları Türk milliyetçiliğinin uyanışı açısından önemlidir. Bu dönemi yeni Cumhuriyet ile birlikte irdelemek faydalı olacaktır.

Türk Ocaklarının, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra İstanbul'da organize edilen Fatih ve Sultanahmet Mitinglerinde önemli katkıları olmuştur. Halkın işgale karşı mücadele etmesi yönünde Ocak üyeleri (Halide Edip, Hamdullah Suphi, Hüseyin Ragıp ve Mehmet Emin gibi) ateşli konuşmalar yapmıştır (Sarınay 1997: 19). Bu konuşmalarda hem İslami hem de milli (ulusal) bir ruh dikkati çekmektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın İslami bir bağımsızlık mücadelesi karakteri taşıdığı söylenebilir. Sivas Kongresi'nde kabul edilmiş olan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü" bu bağlamda dikkate değerdir. Tüzükte her Müslüman'ın cemiyetin tabii üyesi olduğu belirtilmektedir. Burada Türk ifadesi yerine Müslüman ibaresinin kullanılmış olması, Kurtuluş Savaşı'nın İslami karakterini göstermesi bağlamında değerlidir. Her ne kadar aydınlar arasında Türk milliyetçiliği özellikle Balkan Savaşları ve Arap isyanları sonrasında artmış olsa da halk için kimliğin temel belirleyicisi İslam'dı. Türk milliyetçiliği, farklı etnik kökenden insanlardan oluşan ülkenin bütünlüğünü korumak açısından olumsuz etki yapabilirdi. Ne zaman ki farklı unsurların ülke ile bağları koptu, aydınlar da Türk milliyetçiliği yaygınlaştı. Yeni devletin kuruluşu sonrasında dinî milliyetçilik Türk milliyetçiliğine dönüştü (Tunçay 2003: 4-5).

Nitekim Büyük Millet Meclisi'nin Osmanlı meclislerinden hiçbirinde olmadığı kadar yoğun dinî törenlerle açılmış olması hem halkın hem de İslam dünyasının desteğini sağlamaya yönelikti. Perşembe günü açılması planlanan meclisin Cuma günü açılmış olması da aynı hassasiyetin bir göstergesidir.

Peyami Safa'ya (1997: 85-86) göre Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Türk milliyetçiliğini temsil etmekteydi. Safa, buna ispat olarak ise o dönemde kullanılan kavramları vermektedir: Millî Mücadele, Hâkimiyet-i Milliye, Kuvâ-yı Millîye, Milli Zafer, BMM, Milli İstiklal, Milli Hareket. Söz konusu kavramlar milliyetçilik olgusunun bütün özelliklerini içinde taşımaktaydı. Buna karşın Mete Tunçay (1984: 84) durumu farklı değerlendirmiştir. Tunçay'a göre söz konusu yıllarda millet kavramı ikili anlamını korumaya devam etmiştir. Fakat milli mücadele kavramı ile ulusal mücadele değil dini mücadele kastedilmiştir.

Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Kuvâ-yı Millîye'nin mücadelecî ruhuna İslam'ın birleştirici gücünün katkı sağladığı söylenebilir. Bu süreçte kullanılan kavramlardan ünvanlara

(Gazi gibi), BMM'nin açılış sürecinden İstiklal Marşı'na kadar birçok gelişme bu durumu göstermektedir (Aydın 1998: 771).

Misak-ı Milli'nin son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından 28 Ocak 1920'de kabul edilmiş olması Türk vurgusu bağlamında oldukça değerlidir. Misak-ı Milli ile barış sürecinde nasıl bir yöntemin uygulanması gerektiği, hangi sınırların kabul edileceği bütün dünyaya ilan edilmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında işgal edilen yerlerden çekinilmesi, Arapların çoğunlukta yaşadıkları yerlerde referandum yapılması, Batı Trakya ve Kars, Ardahan ve Batum'da referandum yapılması ve bu bağlamda karar verilmesi talep edilmiştir (Güven 2018: 111-113). Arap vurgusu ile İslami bir kimlik anlayışından ayrışmaya gidildiği görülmektedir.

Kurtuluş Savaşı sürecinde Türkçülerin tek derdi Anadolu'yu işgalden kurtarmaktı. Artık Osmanlı'yı kurtarmanın mümkün olmadığını görüyorlardı. Anadolu Türklüğünü ortak bir kimlik etrafında bütünleştirmek gerekiyordu. Bu bağlamda tıpkı Batılı modern devletlerde olduğu gibi devlet ile millet bütünlüğünü sağlayacak bir yaklaşım gündeme gelmiştir (Karakaş 2006: 67-68).

Atatürk Dönemi'nde yapılan bütün reform çalışmalarının temelinde yatan düşünce Türk toplumunu modernleştirmektir. Bunu gerçekleştirmek için ise İslam'ın ve Osmanlı kültürünün Türk toplumu üzerindeki etkisi ortadan kaldırılmalı ve onun yerine Batılı toplumsal yapı ve kültür yerleştirilmeliydi. Kültür, Atatürk açısından çok önem verilen bir olguydu. Dolayısıyla yeni kurulan devletin temelini kültür oluşturmalıydı. Fakat bu kültür İslam medeniyeti ve dinine dayanmamalıydı. Cumhuriyet Türkiye'sinde artık Türk kültürünün temel özellikleri modern, laik, çağdaş ve millî olmalıydı (Baykal 1996: 497-498; Toprak 1984: 95; Ozankaya 1981: 221-254; Güvenç 1994: 34). Atatürk milliyetçiliği ümmet bilincinden millet bilincine geçmenin bir sonucudur. Başka bir ifade ile ümmetçiliğin çöküşü ve yerine millet (ulus) anlayışının doğuşu (Şengöz 2023: 59) şeklinde özetlenebilir.

Cumhuriyetin kurucu kadrosu bir taraftan İslam'ı mükemmel bir din olarak görürken diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin yıkılışını ona bağlamışlardır (Strohmeier 1986: 231). Atatürk, İslam ile Batı medeniyeti arasında bir uzlaşımın mümkün olmadığını düşünmekteydi (Möckelmann 1994: 120). Ülkenin sağlam bir şekilde Batılılaşması ancak İslam'ın kamusal alandan dışlanması ile mümkün olabilirdi (Steinbach 1997: 53). Dolayısıyla modern bir devlet kurmak için İslam'ın ülkedeki etkisinin ortadan kaldırılması gerekmektedir (Binsanger 1981: 25; Sonnenhol 1990: 98-99; Steinbach 1996: 1234).

Atatürk Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri

Kendi içinde çok sayıda paradoksu barındıran Kemalist milliyetçilik, geleneksel veya yerel değerler üzerinde yükselmemiştir. Tam tersine, yerel ve geleneksel olana karşı mücadele edilmiş, İslam öncesi Türk tarihine atıfta bulunularak bu dönem canlandırılmaya çalışılmıştır. Toplumun inşasında Batılı değerler esas alınmıştır (Dursun 1995: 158-159).

İslam'ın kamusal alandan dışlanması için aydınlar da mücadele etmiştir. Kemalist dönemin Türkçülük fikriyatının önde gelen isimlerinden Tekin Alp (1998: 102, 107) Türkleri yüzlerce yıldır tutsak alan manevi güçlere yani İslam'a karşı durmak gerektiğini savunmuştur. Ona göre teokrasi ezilmeliydi.

Atatürk bir ulus inşa etmek istiyordu. Bunun ön koşulu olarak Batı'nın modernleşme projesini benimsemeyi görmüştür (Migdal 1998: 214). Pozitivist bir bakış açısıyla hareket eden kurucu kadroların karşılaştıkları en büyük sorun ulusal olan ile dinsel olanı birbirinden ayırmaktı (Yavuz 1998: 13). Keyder'in (2008: 113) de belirttiği gibi Türkiye'de toplumu birleştiren temel değer İslam'dı. Hayata geçirilen militan laiklik uygulamaları toplum ile devletin birbirinden kopmalarına neden olmuştur.

Ortaokullarda 1927'de, şehir ilkokullarında 1930'da ve kırsal bölgelerdeki ilkokullarda ise 1938'de din dersleri kaldırılmıştır. Kemalistler bunu dinin toplum üzerinde kurmuş olduğu baskıyı sonlandırmak amacıyla gerekçelendirmişlerdir (Hottinger 1989: 141; Spuler-Stegemann 1996: 235).

SONUÇ

Batı'da ortaya çıkan milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti gibi farklı etnik ve dinî kökenden insanların yaşadığı bir devleti etkilememesi mümkün değildi. Özellikle gayrimüslimlerde başlayan milliyetçilik Osmanlı Devleti'ni önlem almaya itmiştir.

Devletin yıkılmaması ve bütün tebaanın padişaha/devlete bağlılığını sağlamak ve ülkeyi modernleştirmek için büyük çaba harcandı. Ülke sınırları içerisinde yaşayan herkesi eşitlemek ve böylece modern vatandaş anlayışına uygun bir yapı ortaya konmaya çalışılmıştır. Özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında toplumsal alanın hemen her tarafında ciddi bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır.

Osmanlı vatandaşlığını inşa etmeye yönelik olarak ilk olarak Osmanlılık politikası uygulamaya konuldu. Osmanlı, hanedanın ismiydi. Dolayısıyla dinsel veya etnik bir vurguyu içermemekteydi. Bütün vatandaşları kamusal alanda eşit hak ve sorumluluk altına sokmaya yönelik ciddi bir girişimdi. Fakat Osmanlılık yaklaşımı Gayrimüslimlerin devlete sadakatini

sağlamaya yetmemişti. Milliyetçiliğin yaygınlaşmış olması ve dış devletlerin müdahaleleri sürece zarar vermişti.

93 Harbi (1877/78) sonrasında Gayrimüslimlerin çoğunlukta oldukları toprakların büyük bölümü kaybedilmişti. Nüfusun içerisinde önemli oranda Türk olmayan Müslüman yaşamaktaydı. Böyle bir yapıda devlete sadakati sağlamanın aracı olarak İslamcılık görüldü. Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı sonrasında ise artık Türklerin çoğunlukta olduğu topraklar elde kaldığı için Türkçülük politikası daha fazla ön plana çıktı.

Aslına bakılırsa Osmanlıcılık ve İslamcılık politikası güdülürken de Türk kimliğini ön plana çıkararak girişimler hayata geçirilmiştir. Türkçenin yaygınlaştırılması, okullarda zorunlu Türkçe dersleri uygulamaları gibi adımlarla inşa edilmek istenen şey Osmanlı/Türk'ü inşa etmekten başka bir şey değildi.

Kurtuluş Savaşı sürecinde İslami vurgu ön plana çıkmıştır. Halkın desteğini sağlamak açısından bu durum kaçınılmazdı. Lakin yeni kurulan devlet kendini net bir şekilde tanımlama yoluna gitmek istemekteydi. Batı modernleşmesini merkeze koyan bir anlayış ile hareket edildi ve dinin toplumsal alandaki rolü ortadan kaldırılarak Türk milliyetçiliği üzerinden bir toplum tasavvuru hayata geçirildi.

Dil ve tarih üzerinde yapılan yoğun çalışmalar ile yeni bir millet inşa edilmeye çalışıldı. Söz konusu milleti kabul etmeyenler ötekileştirildi ve dışlandı. Bu durum aslında dindar kesim için de geçerliydi.

Atatürk milliyetçiliği diye adlandırılan yaklaşım tarzı ilk yıllarda daha ziyade siyasi/teritoryal milliyetçilik anlayışı çerçevesinde bir yaklaşım ortaya koydu. Özellikle Rusya ile ilişkilere zarar vermemek için Pantürkist söylemlerden uzak durdu. Ülke sınırları ile milleti eşitleme yoluna gitti.

Özellikle 1930 sonrası dönemde vatandaşlık temelli milliyetçilik anlayışından uzaklaşarak kültürü merkeze alan ve zaman zaman ırkçı söylemleri de içinde barındıran bir milliyetçilik anlayışı hâkimdi. Bu durumda özellikle İtalya'da Faşizm, Almanya'da ise Nazizm'in iktidara gelmiş olması etkili oldu.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (2007). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Y. Alogan (Çev.), 6. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2008). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, S. C. Karadeli (Çev.), 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Ahmed, M. (1921). *Die Kulturbewegung im modernen Türkentum*, Leibzig: J. M. Gebhardt's Verlag.
- Akıncı, A. (2011). Milli Kimlik İnşa Stratejileri (Türkiye Örneği 1839-1946), (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akıncı, A. (2012). Modern Ulus Devletlerin Doğuşu, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 61-70.
- Akıncı, A. (2013a). Osmanlı-Türk Milli Kimliğinin Oluşmasında Rusya Türkleri, Göçler ve Arkeoloji Çalışmalarının Rolü, *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-18.
- Akıncı, A. (2013b). *Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik Kuramları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 131-150.
- Akıncı, A. (2019). Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi, *İnsan ve İnsan*, 6 (21), 413-430.
- Akıncı, A. (2022). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Milli Kimliği*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Akıncı, A., Kule, H. (2014). Multiculturalism in Turkey, *European Journal of Research on Education*, 2(Special Issue 6), 203-211.
- Akıncı, A., Yavuzylmaz, O. (2021). Türkiye'de Milli Tarih Yazımı ve Ulus İnşası, M. Y. Alptekin (Ed.), *Türkiye'de Ulus İnşası* içinde (47-72), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Alp, T. (1998). *Kemalizm*, Ç. Yetkin (Çev.), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Alptekin, M. Y. (2021). Teoride ve Pratikte Ulusçuluk ve Ulus İnşası, M. Y. Alptekin (Ed.), *Türkiye'de Ulus İnşası* içinde (1-45), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Arslan, A. (1999). *İslam, Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Avcı, C. (2003). Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı, Atatürk ve Atatürkçü Düşünce, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara: Genelkurmay Basım Evi.
- Avcı, C. (2005). Türk Tarih Tezi Amacı, Uygulanışı ve Sonuçları, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(11), 11-32.
- Aydın, F. (1988). Atatürk ve Milliyetçilik, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14, 758-777.
- Baykal, H. (1996). Atatürkçü Çağdaşlaşma Yönünden Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Tam Üyeliği, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991- Ankara, Cilt 1, Derleyen: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 497-503.
- Binswanger, K. (1981). Islamischer Fundamentalismus und türkischer Nationalismus, Die türkische Krise, Hrsg.: Friedrich-Ebert-Stiftung Forschungsinstitut, Bonn, 23-37.
- Boztemur, R. (2006). Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi, *Doğu Batı*, 9(38), 161-179.
- Copeaux, E. (1998). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, A. Berktaş (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Çizakça, M. (2002). *Demokrasi Arayışında Türkiye: Laik-Dindar/Demokrat Uzlaşmasına Bir Katkı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Dörfer, G. (1982). Die Persönlichkeit Atatürks und seine Leistungen, Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981; Vorträge und Aufsätze zu seinem 100. Geburtstag, Heidelberg: Julius Groos Verlag, 113-124.
- Duran, K. (1992). Der persisch-türkische Wettlauf; Regionale Rivalitäten um die neuen Moslem-Republiken, Pogrom (Zeitschrift für bedrohte Völker), Nr. 166, 23, 14-15.
- Dursun, D. (1995). *Laiklik, Siyaset ve Değişim*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Dursun, D. (2004). *Siyaset Bilimi*, 2. Baskı, İstanbul: Beta.
- Ersanlı, B. (2006). *İktidar ve Tarih, Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Fellner, H. J. (1982). Die Bedeutung Kemal Atatürks für die Türkei und die Auswirkungen seiner Ideen in der Welt, Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981; Vorträge und Aufsätze zu seinem 100. Geburtstag, Heidelberg: Julius Groos Verlag, 7-12.
- Fuller, E. G. (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti; Yükselen Bölgesel Aktör*, M. Acar (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Göçek, F. M. (2005). Türkiye’de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı, A. Kaya ve T. Tarhanlı (Der.), *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde (58-68), İstanbul: TESEV Yayınları.
- Gökacı, M. A. (2008). *Nüfus Mübadelesi; Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, E. (2007). Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-298.
- Gökalp, Z. (1996). *Türkçülüğün Esasları*, Sadeleştiren: Cengiz Han, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Gökalp, Z. (1999). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Yayına Hazırlayan: Latif Uğurtekin, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Güngör, E. (1975). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: İrfan Matbaası.
- Güven, C. (2018). Mîsak-ı Millî: Türkiye'nin İstiklâl ve İstikbâl Esasları, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 107-128.
- Güvenç, B. (1994). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Heper, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, N. Soyarık (Çev.), Doğu Batı Yayınları.
- Hottinger, A. (1989). Die türkische Sonderstellung in der islamischen Welt – „Laizismus“ in einem Staat islamischer Tradition, *Zeitschrift für Türkeistudien (Leverkusen)*, 2(1), 137-144.
- İnalçık, H. (1958). Osmanlı Padişahı, *AÜİBF Dergisi*, (13), 68-79.
- İnan, A. A. (1998). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Jaeschke, G. (1939). Vom Osmanischen Reich zur Türkischen Republik, *Die Welt des Islams*, Band, 21, 85-93.

Atatürk Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri

- Jaeschke, G. (1941b). Mitteilungen; Die Türkische Republik und das Türkentum im Auslande, *Die Welt des Islams Band*, 23, 180-181.
- Kadıoğlu, A. (2003). Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları, *Türkiye Günlüğü*, (75), 137-152.
- Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, 4 Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karakaş, M. (2006). Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği, *Doğu Batı*, 9(38), 57-76.
- Karpat, K. H. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, 2. Baskı, İstanbul: TİMAŞ Yayınları.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık*, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), T. Yöney (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Keyder, Ç. (2008). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koç, Ö. (2023). Has Multiculturalism Beated The Nationalism?: European Sample, *Habitus Toplumbilim Dergisi*, 4(4), 73-92.
- Kohn, H. (1928). *Geschichte der Nationalen Bewegung im Orient*, Berlin-Grunewald: Kurt Vowinkel Verlag.
- Langewiesche, D. (2000). *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*, München: Beck.
- Migdal, J. S. (1998). Olgu ve Kurgunun Buluşma Zemini, Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Derleyen: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, N. Elhüseyni (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 207-215.
- Morgan, P. (2006). Bir Ölümden Bir Bakışa: Romantik Dönemde Gal Geçmişinin Peşinde, *Geleneğin İcadı* içinde (51-118), E. Hobsbawm ve T. Ranger (Der.), M. M. Şahin (Çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Möckelmann, R. (1994). Das Verhältnis zwischen Islam und Demokratie in der Türkei, Fundamentalismus der Moderne? Christen und Muslime im Dialog, Hrsg. Sybille Fritsch-Oppermann; Dokumentation einer Tagung der Evangelischen Akademie Loccum vom 28. bis 30. Oktober 1994, 113-126.
- Oran, B. (2010). *Türkiye'de Azınlıklar*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006b). *Son imparatorluk Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1981). *Atatürk ve Laiklik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öz, E. (1992). *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özönder, M. C. (2000). Dünya'da ve Türkiye'de 'İrk' ve 'Etniklik' Kavramları, *KÖK Araştırmalar*, II/I, 65-72.
- Parla, T. (1992a). Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 1, Atatürk'ün Nutuk'u, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1992b). Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roth, J. (1981). Ethnische und religiöse Spannungen als gesellschaftliches und politisches Konfliktpotential, *Die türkische Krise*, Hrsg. Friedrich-Ebert Stiftung Forschungsinstitut, Bonn, 39-48.
- Safa, P. (1997). *Türk İnkılabına Bakışlar*, 4. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Sarıbay, A. Y. (1989). Der Einfluß der Religion auf die türkische Gesellschaft und ihre Rolle im politischen Leben, *Die Türkei im Umbruch*, Hrsg. İ. Halil Özak ve Yıldırım Dağyeli, Frankfurt am Main, 88-112.
- Sarınay, Y. (1997). Milli Mücadele Döneminde Türk Ocakları, *Türk Yurdu*, (122), 18-21.
- Shaw, S. J. (1971). Das Osmanische Reich und die Moderne Türkei, *Der İslam II içinde*, Hrsg.: G.E. Grunebaum, Fischer Weltgeschichte, Band: 15, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 24-159.
- Shaw, S. J., Shaw, E. K. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II. Cilt*, M. Harmancı (Çev.), 3. Baskı, İstanbul: E Yayınları.
- Smith, A. D. (2007). *Milli Kimlik*, B. S. Şener (Çev.), 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sonnenhol, G. A. (1990). Atatürks Reformen sind nicht mehr umkehrbar, *Die Türkei: Land zwischen zwei Welten*, Hrsg. Dietrich Schlegel; Schriftenreihe des Zentrum für Türkeistudien, Band 8, Opladen: Leske + Budrich, 97-104.
- Spuler-Stegemann, U. (1996). Türkei, *Der Islam in der Gegenwart*, Hrsg. Werner Ende & Udo Steinbach, 4. Auflage, München: Verlag C. H. Beck, 232-246.
- Steinbach, U. (1985). Politische Kultur, *Südosteuropa-Handbuch*, Band 4, Aus dem Buch: *Türkei*, Hrsg. Klaus-Detlev Grothusen, Vandenhoeck und Reprecht in Göttingen, 316-326.
- Steinbach, U. (1996). Europas Brücke zur islamischen Welt; die Türkei auf Identitätssuche, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 41(10), Bonn: Blätter Verlagsgesellschaft, 1232-1241.
- Steinbach, U. (1997). Islamischer Staat Türkei? Folgerungen für die europäische Politik, *Internationale Politik*, (8). 51-58.
- Strohmeier, M. (1986). Aktuelle Tendenzen im türkischen „offiziellen“ Islam: Die Theologischen Fakultäten der türkischen Universitäten, *Erziehung zur Kulturbewegung*, Hrsg. Johannes Lähnemann; Pädagogische Beiträge zur Kulturbewegung, Band 3, Hamburg: Verlag Rissen, 230-243.
- Şafak, A. (1994). *Yükselen Milliyetçilik ve Liberal İhanet*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Şahin, B. (2005). Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar, A. Kaya ve T. Tarhanlı (Der.), *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde (101-126), İstanbul: TESEV Yayınları.
- Şengöz, M. (2022). Ulusal Kimlik ve Ulus Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 277-295.
- Şengöz, M. (2023). Kemalizm Üzerine Bir Düşünce Notu, *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 5(11), 54-68.
- Tekeli, İ. (1998). Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde (136-152), S. Bozdoğan ve R. Kasaba (Der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, B. (1984). Die Institutionalisierung des Laizismus in der türkischen Republik, *Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients*, Thema: Islam und Politik in der Türkei, Hrsg. Jochen Blaschke ve Martin van Bruinessen, Berlin: Express Edition, 95-107.

Atatürk Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri

- Tunçay, M. (2003). Çokkültürlülük Perspektifleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, No: 2.
- Tunçay, M. (1984). Der Laizismus in der Türkischen Republik, Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients, Thema: Islam und Politik in der Türkei, Hrsg. Jochen Blaschke & Martin von Bruinessen, Berlin: Express Edition, 53-93.
- Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uyanık, M. (2003). *Üç Tarz-ı Siyaset –Bir Üst Kimlik Tasarımı Olarak Türkiyelilik-*, İstanbul: Metropol Yayınları.
- Uzun, T. (2003). Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme, *Doğu Batı*, 6(23), 131-154.
- Ünal, M. A. (1996). Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimine Bir Bakış, *Türk Yurdu*, Nr. 109, 30-34.
- Üstel, F. (2009). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Werner, E. (1965). Panturkismus und einige Tendenzen moderner türkischer Historiographie, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 13(8), 1342-1354.
- Winkler, H. A. (Der.) (1978). Nationalismus, Königstein/ts.: Verlagsgruppe Athenäum, Hain, Scriptor, Hanstein.
- Yavuz, H. (1998). *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Kitapları.
- Yayla, A. (2005). *Siyasi Düşünceler Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Yumul, A. (2005). Azınlık mı Vatandaş mı?, A. Kaya ve T. Tarhanlı (Der.), *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde (87-100), İstanbul: TESEV Yayınları.
- Yücel, C. (1995). Asansörle Yükseltilmek İstenen Çukurlar, S. Şen (Der.), *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu* içinde (415-422), Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Y. S. Gönen (Çev.), 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

